

БУДАЎНІЦТВА САВЕЦКАЙ МАДЭЛІ
САЦЫЯЛІЗМУ Ў ЧЭХАСЛАВАКІІ
(1948–1953 ГАДЫ) НА СТАРОНКАХ
ЭМІГРАНЦКАГА ЧАСОПІСА “SVĚDECTVÍ”
 (“СВЕДЧАННЕ”)

НАТАЛЛЯ ПРЫСТУПА

Анатацыя: У артыкуле прадстаўлена бачанне чэхаславацкай эміграцыяй на старонках часопіса “Svědectví” (“Сведчанне”) прычын камуністычнага перавароту ў лютым 1948 года. Акрамя таго, паказаны адносіны чэхаславацкіх эмігрантаў да ўкаранення сталінскай мадэлі сацыялізму ў Чэхаславакіі (правядзенне палітычных працэсаў у краіне ў першай палове 1950-х гадоў, правал сацыяльна-эканамічнай палітыкі ўладаў). Адзначаецца, што на старонках часопіса так і не была сфарміравана цэласная карціна гэтага перыяду.

Ключавыя словы: Чэхаславакія, сацыялізм, эміграцыя, палітычныя працэсы, камуністычны пераварот.

BUILDING OF THE SOVIET MODEL OF SOCIALISM
IN CZECHOSLOVAKIA (1948–1953) ON THE PAGES
OF EMIGRANT MAGAZINE “SVĚDECTVÍ” (“EVIDENCES”)

Abstract: In the article the vision of Czechoslovak emigration presented on the pages of the journal “Svědectví” (“Evidences”) is examined. The first part of the article is devoted to the Czechoslovak emigrants’ analysis of the reasons of communist overturn in February 1948. Besides, their attitude to the implanting of Stalin model of socialism in Czechoslovakia (carrying out political trials, failure of the social and economic policy of the authorities) is shown. It is pointed that the complete conception of this period was not created on the pages of the journal.

Keywords: Czechoslovakia, Socialism, Emigration, Political Trials, Communist Overturn.

Амаль у першыя дні пасля камуністычнага перавароту 25 лютага 1948 года пачаўся “зыход” чэхаў і славакаў, нязгодных з палітыкай, якую сталі праводзіць новыя ўлады. Паводле афіцыйнай статыстыкі за перыяд з 1948 па 1951 год Чэхаславакію нелегальна пакінула каля 25 тыс. яе грамадзян (Roštová, 2007: 6). Эміграцыя не была адзінай: іх падзялялі розныя адносіны да гістарычнага мінулага краіны; высяленя немцаў; дзейнасці другога прэзідэнта Чэхаславакіі Эдуарда Бенеша; зразумела, партыйныя і ідэалагічныя разыходжанні. Аднымі з самых уплывовых ў эмігранцкіх кругах былі прадстаўнікі Чэхаславацкай нацыянальна-сацыялістычнай партыі (ЧНСП)¹.

Большасць членаў прэзідыума ЧНСП пасля лютаўскіх падзей эмігравала ў Канаду, Аўстралію, Англію, Францыю і ЗША. У першыя гады члены партыі за мяжой падтрымлівалі цесныя сувязі паміж сабой, бо існавала меркаванне, што камуністычны рэжым у Чэхаславакіі доўга не пратрымаецца. Прадстаўнікамі даваенных і паваяенных структур розных палітычных партый была створана Рада незалежнай Чэхаславакіі, старшынём якой быў абраны былы старшыня ЧНСП Пётр Зенкл (Klátil, 1992: 337–338). Пачалі выходзіць газеты і часопісы (“Zpravodaj” (“Карэспандэнт”), “Volný zítřek” (“Незалежнае заўтра”) у Парыжы, штомесячнік “Čas” (“Час”) у Лондане, Чыкага і Нью-Ёрку і г. д.).

Асобнае месца ў эмігранцкай прэсе займаў часопіс “Svědectví” (“Сведчанне”). Першы яго нумар выйшаў у кастрычніку 1956 года у Нью-Ёрку. З 1960 па 1989 год ён выдаваўся ў Парыжы, а ў 1990–1992 гадах – у Празе. Ён быў заяўлены як штоквартальны часопіс, але ж выходзіў нерэгулярна. У адрозненне ад большай часткі літаратуры, якая выдавалася ў эміграцыі, ён ставіў сваёй мэтай не толькі аналіз палітычных, сацыяльна-эканамічных і культурных падзей у Чэхаславакіі і свеце, але і публікацыю ўспамінаў, гістарычных і філасофскіх эсэ і т. п. Пры гэтым рэдактары імкнуліся не столькі распавесці сусветнай грамадскасці пра падзеі ў ЧССР, колькі прадставіць жыхарам гэтай краіны бачанне падзей, адменнае ад таго, што навязвалі ўлады, выклікаць зваротную рэакцыю. Стаўка на дыялог праявілася перш за ўсё ў тым, што, пачынаючы з апошняга нумара 1956–1957 выдавецкага года, сталі публікавацца лісты і артыкулы з Чэхаславакіі на ўмовах ананімнасці. Апроч таго, нумары часопіса нелегальна ўвозіліся ў ЧССР (нават існаваў яго кішэнны фармат). Да 1968 года аўтарамі часцей за ўсё выступалі прадстаўнікі так зв. “паслялютаўскай эміграцыі” (г. зн. тыя, хто пакінуў краіну пасля камуністычнага перавароту 1948 года), пасля 1968 года сталі публікаваць тэксты, якія былі створаны як у эмігранцкім асяроддзі, так і ў самой Чэхаславакіі. І паступова

¹ Яна была галоўным канкурэнтам Камуністычнай партыі Чэхаславакіі (КПЧ) у гады так зв. Трэціяй Рэспублікі (1945–1948 гг.).

часопіс ператварыўся ў культурны цэнтр чэшскай і славацкай эміграцыі, арыентаваны на падтрымку ўсіх ініцыятыў, накіраваных на ўзмацненне незалежнасці Чэхаславакіі ад Савецкага Саюза.

Як ужо адзначалася вышэй, даследчыкі і публіцысты надавалі вялікую ўвагу перыяду з 1948 па 1953 год. Спачатку яны рабілі гэта для таго, каб паказаць правалы камуністаў у эканоміцы, сацыяльнай сферы і г. д., а потым, каб зразумець, што садзейнічала прыходу камуністаў да ўлады і дазваляла ім утрымліваць яе нягледзечы на пагаршэнне ўзроўню жыцця чэхаславацкіх грамадзян.

Аўтары, перш за ўсё, спрабавалі вызначыць прычыны лютаўскага пераварота 1948 года, які адкрыў шлях да ўсталявання манополіі КПЧ на ўладу. Амерыканскі прафесар паліталогіі Пол Зінэр (Paul E. Zinner) быў перакананы, што Чэхаславакія страціла незалежнасць адразу ж пасля заканчэння Другой сусветнай вайны, а далей адбыўся заканамерны вынік – захоп улады камуністамі (Zinner, 1958: 113). Гэту пазіцыю падзяляў і былы камуністычны функцыянер (да 1968 года), а пасля падзеяў Пражскай вясны галоўны крытык і даследчык чэхаславацкага камунізму Карэл Каплан (Karel Kaplan), які сцвярджаў, што кіраўніцтва КПЧ пасля вайны вярнулася ў вызваленую рэспубліку з мэтай усталявання манополіі сваёй партыі на ўладу (Kaplan, 1978: 351). Прафесар паліталогіі, былы дэпутат Нацыянальнага сходу Чэхаславакіі І. Духачак (Ivo Ducháček) лічыў, што путч *“вырас не толькі на хатняй глебе”*, а быў прамым следствам *“расстаноўкі сіл у Еўропе”* (Ducháček, 1958: 228). Менавіта гэта расстаноўка і не дазволіла, на думку Каплана, некамуністычным партыям перамагчы ў барацьбе з камуністамі (Kaplan, 1978: 350).

Па меркаванні прафесара Зінэра, нельга было не браць пад увагу і знаходжанне частак Чырвонай Арміі на тэрыторыі Чэхаславакіі. Стаўленне насельніцтва да прысутнасці савецкіх войскаў было дваякім: адны адчувалі натхненне, іншыя – страх. Гэта было на руку КПЧ: запал першых забяспечыў камуністам падтрымку, боязь другіх скоўвала іх пратэстную актыўнасць (Zinner, 1958: 131). Аднак, падкрэсліўшы ўскосны ўплыў ваеннай прысутнасці на ўнутрыпалітычнае развіццё краіны і яго непрацягласць у часе (каля шасці месяцаў), даследчык адзначыў, што камуністы дзейнічалі *“больш упэўнена і рашуча”* (Zinner, 1958: 131).

Зінэр таксама сцвярджаў, што ў Чэхаславакіі савецкі камунізм успрымаўся з меншай асцярогай, чым у Польшчы і Венгрыі, і не выклікаў актыўных пратэстаў (Zinner, 1958: 133). Такія аптымістычныя погляды ён тлумачыў недаацэнкай і *“неразуменнем асноў савецкай сістэмы”* (Zinner, 1958: 133).

Яшчэ адна прычына – спрашчэнне партыйнай сістэмы пасля Другой сусветнай вайны. Гэта, па меркаванні Зінэра, умацавала пазіцыі

КПЧ, дзейнасць якой не прыгняталі “*грахі мінулага*”. Больш за тое, адбыўся зрух у традыцыйнай расстаноўцы партый – памяркоўныя левыя перамясціліся “*направа*” (Zinner, 1958: 135). І калі дэмакратычныя партыі дапускалі магчымасць прыходу да ўлады толькі ў рамках парламентарызму, то камуністы нароўні з “*дэмакратычнымі сродкамі*” не цураліся і больш радыкальных метадаў (вулічныя выступы і т. п.) (Zinner, 1958: 148). Каплан лічыў, што ў лютым 1948 года лідары дэмакратычных партый былі “*ўжо фактычна нямоглыя*” (Kaplan, 1978: 361). Гэту думку развіў прафесар Духачак, які лічыў, што перамога дасягаецца не толькі за кошт уласных намаганняў, але і за кошт памылак апанентаў (Ducháček, 1958: 227). Так адбылося і ў лютым 1948 года ў Чэхаславакіі.

Што да ўкаранення савецкіх узораў у чэхаславацкую палітычную і эканамічную сістэму ў 1948–1953 гадах, то найбольшую цікавасць сярод даследчыкаў выклікалі прырода і механізмы правядзення палітычных працэсаў у канцы 1940-х – пачатку 1950-х гадоў.

Але шэраг аўтараў надавалі ўвагу і іншым пытанням. Згаданы Духачак меркаваў, што чэхаславацкія камуністы, атрымаўшы развітую ў эканамічных адносінах дзяржаву, павінны былі ператварыць яе ў “*вітрыну сацыялізму*” (Ducháček, 1958: 237). Аднак яны гэта не здолелі рэалізаваць, што і спарадзіла рост незадаволенасці палітыкай уладаў у асяроддзі працоўных у першай палове 1950-х гадоў. Па яго меркаванні, нельга перабольшваць ступень палітычнай свядомасці працоўных, якія прынялі ўдзел у пратэстных выступках (Ducháček, 1958: 237). Аднак паступова сярод іх расло расчараванне: “*замест сацыялізму нам падкінулі штосьці іншае!*” (Ducháček, 1958: 241).

Духачак падкрэсліваў, што спачатку камуністы спрабавалі захаваць прыхільнасць шэрагу традыцый Першай рэспублікі: 28 кастрычніка засталася дзяржаўным святам (праўда, гэта ўжо быў дзень нацыяналізацыі прамысловасці), захавалася традыцыя правядзення сокальскіх злётаў (цяпер у форме спартакіяд), рэзідэнцыя прэзідэнта па-ранейшаму знаходзілася ў Празскім Градзе. Па меркаванні даследчыка, гэта быў разлік на тое, што “*сентыментальныя пачуцці чэхаў да Градчан (Hradčany)² і Ланаў (Lány)³ будуць перанесены на іх цяперашніх рэзідэнтаў*” (Ducháček, 1958: 245). Аднак па меры ўмацавання пазіцый КПЧ неабходнасць у гэтым адпала.

Што да палітычных працэсаў, то шмат увагі ім ўдзяляў Каплан, які лічыў, што яны ўяўлялі сабой “*нехарактэрны, ненатуральны і адзінкавы выпадак для чэхаславацкага народа*” (Kaplan, 1970: 442). Сярод знешніх прычын ён назваў распачатую халодную вайну і фарма-

² Градчаны – адзін з чатырох гістарычных раёнаў Прагі.

³ Ланы – з 1921 г. летняя рэзідэнцыя прэзідэнтаў Чэхаславакіі.

ванне сацыялістычнага лагера, сярод унутраных – саму палітычную сістэму (Kaplan, 1970: 442), бо яна прадугледжвала правядзенне рознага роду працэсаў з мэтай запалохвання, кансалідацыі грамадства і г. д. Каплан, кажучы пра тое, што ў іх былі свае стваральнікі і свае выканаўцы, прывёў словы старшыні КПЧ К. Готвальда: камуністычная партыя “нясе поўную адказнасць за ўсё, што ў краіне робіцца” (1948 год) (Kaplan, 1970: 445). У той жа самы час ён выказаў меркаванне, што Готвальд, як стваральнік гэтай сістэмы, стаў яе закладнікам: “страціў сувязь з рэальнасцю, быў далёкі ад людзей і сам пакутаваў ад гэтага” (Kaplan, 1970: 448). Каплан таксама адзначаў важную (часам вызначальную) ролю савецкіх дарадцаў (“з’яўленне новых формаў допытаў”, “псіхалагічны націск” і г. д.) (Kaplan, 1970: 446).

Духачак у сваю чаргу лічыў, што для чэхаў заўсёды было характэрна імкненне да кампрамісу. Гэта традыцыя і прывяла чэхаславацкі камунізм да “агульнанароднай шызафрэнні” (Ducháček, 1958: 250). Апошняя выяўлялася ў тым, што камуністы стаялі перад выбарам паміж націскам свайго народа знізу і націскам з Масквы зверху (Ducháček, 1958: 250). Некамуністы ж выбіралі паміж жыццём (нават у рамках камунізму) і надзеяй на змены гэтага жыцця (Ducháček, 1958: 251). Прычым аж да 1956 года у Чэхаславакіі верылі, што гэтыя змены павінны прыйсці з Захаду, пазней – з Усходу, калі пачнуць адбывацца рэформы ў самім Савецкім Саюзе (Ducháček, 1958: 252).

Такім чынам, на старонках часопіса “Сведчанне” даследчыкамі былі прааналізаваны і ахарактарызаваны прычыны ўсталявання манаполіі камуністаў на ўладу ў лютым 1948 года, палітычныя працэсы ў краіне ў першай палове 1950-х гадоў, а таксама шэраг аспектаў, звязаных з акцэнтаваннем увагі сваіх чытачоў на правале сацыяльна-эканамічнай палітыкі КПЧ у перыяд станаўлення савецкай мадэлі сацыялізму ў Чэхаславакіі. Што да будаўніцтва самой савецкай мадэлі сацыялізму ў Чэхаславакіі (1948–1953 гады.), то на старонках часопіса так і не была сфармавана цэласная карціна гэтага перыяду. Погляды, выказаныя аўтарамі шматлікіх артыкулаў, аказалі сур’ёзны ўплыў на посткамуністычную гістарыяграфію ўсталявання камунізму ў Чэхаславакіі.

Бібліяграфія

1. Ducháček, Ivo (1958). “Deset let, která neotřásla světem (profil československého komunismu 1948–1958)”, *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*, II (3): 226–263.

2. Kaplan, Karel (1978). "Úvahy o nevyhnutelnosti února", *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*, XIV (55): 343–364.

3. Kaplan, Karel (1970). "Zamyšlení nad politickými procesy", *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*, X (39): 441–467.

4. Klátil, František (1992). *Republika nad stranami. O vzniku a vývoji Československé strany národně socialistické (1897 – 1948)*. Praha: Melantrich.

5. Poštová, Martina (2007). *Počátky Svědectví, čtvrtletníku Pavla Tigrida a reakce komunistického režimu v ČSR na jeho existenci*. Brno: Masarykova univerzita, URL (datum přístupu 2012-07-05): http://is.muni.cz/th/163110/ff_b/Pocatky_Svedectvi_ctvrtletniku_P.Tigrida_a_reakce_komunistickeho_rezimu_v_CSR_na_jeho_existenci.pdf

6. Zinner, Paul E. (1958). "Československo: čtyřicet let", *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*, II (2): 113–149.